

igen archaikus és izolált kisközösségei különösebben sohasem szerették és áptolták a népmesét. (Ellentétben például a szomszédos Drávaszög magyar lakosságával.)

Kovács Ágnes szakjegyzetei a műfaji honi (utó)életének érdekes sajátosságaira hívják fel figyelmünket: a tündérmese háttérbe szorulása a tréfás mese és anekdóta előtt nálunk (még) nem következett be; viszonylag gazdagok vagyunk a magyar nyelvterület egyéb részein kevésbé vagy egyáltalán nem ismert Mátyás-mesékben és -mondákban; a műfaj elhalásának legfőbb tünete nálunk inkább a Nyugat-Európára jellemző vázlatosság válás.

A II. kötet örvendetes tanúságaként az elhalás folyamatának le nem zártságát a hetvenes években még három újonnan felfedezett, kivételesen értékes mesefánk példázta: az adorjáni Bánszky Antal (60), a vojlovicai Kovács Barnabás (63) és a kispiai Pálinkás Balázs (83).

Mindent egybevéve, a *Jugoszláviai magyar népmesék* II. kötete fontos új adaléka népmese (és népmonda)-kutatásunknak, különösen pedig a vajdasági próza-epika feltárásának.

BOSNYAK István

NÉPMESEKUTATÁSUNK ÚJABB GYŰJTEMÉNYE

Penavin Olga: *Jugoszláviai magyar népmesék I—II*. Akadémiai Kiadó, Budapest, Forum Könyvkiadó, Újvidék 1984

1971-ben jelent meg Penavin Olga: *Jugoszláviai magyar népmesék* című könyvének I. kötete. Az idén gazdagodott a jugoszláviai magyar folklór, megjelent a II. kötet és az első változatlan kiadása. A gyűjtemény két kötete 377 népmesét és 34 Kraljević Markórol szóló mondát közöl Vajdaság, Baranya-Drávaszög, Muravidék és Szlavónia különböző falvaiból. A gyűjtés a 60-as évek elején indult az Újvidéki Egyetem Bölcsész tudományi Kara Magyar Nyelv- és Irodalom Tanszékének hallgatói révén Penavin Olga tanárnő vezetésével. A közölt népmesék annak ellenére, hogy a tanszéken folyó népnyelvkutatásnak másodlagos termékei, a népmesekutatás szempontjából jelentősek, hiszen feltérképezik hazánk magyarok lakta területeinek mesekincsét.

A gyűjtemény szövegei nem stilizáltak, ahogy a magnetofon rögzítette, úgy adták közre, megőrizve így a soknemzetiségű vidék népnyelvi sajátosságait, a különböző nyelvjárási ízeket. Vajdaságban nem lehet egységes nyelvjárásról beszélni, habár egyes közösségek (délbánáti székelyek) elszigetelődtek és sok régi tulajdonságot megőriztek, de sok oldalról más nyelvi és nyelvjárási hatást kaptak. Baranya, Drávaszög, Szlavónia, Muravidék lakosainak nyelve már egységesebb, nem volt olyan nagy népmozgalom, mint a Vajdaságban. Mivel a gyűjtemény nem nyelvészeknek

és nyelvészeti használatra készült, ezért a pontos szöveghűség és a fontosabb mellékjelek alkalmazása mellett a nyelvjárási ejtésmódot, az ejtésbeli finomságokat nem jelöli a szöveg. Ez technikailag is nehézségekbe ütközne és az olvasást is megnehezítené. Elmaradt a diftongusok jelölése, a köznyelvben is előforduló összeolvadás, illeszkedés, hasonulás, nyúlás, hiszen ez utóbbiak a hangos magyar beszédnek is velejárói. Természetesen, ha elolvassuk a meséket, tapasztaljuk, hogy az elmondottak ellenére megmaradt a nyelvjárások íze, az élőbeszéd színe.

A mesemondás alkalmairól Penavin Olga elmondja, hogy régen a falvakban tavasztól őszig, ha elvégezték a munkát, esténként kiültek a ház elé „bandázni”, és meséltek. A hosszú téli esték is jó alkalmat jelentettek a mesélésre vagy a különböző munkaalkalmak, dohányfűzés, kosárfonás, kukoricafosztás, kézimunkázás, mostanában pedig a kávézás. A baranyai halászok és a muravidéki favágók is találtak alkalmat a mesélésre. A mesélők tehát főleg a földművesek, napszámosok, pásztorok, halászok közül kerültek ki. Néhány különösen jó mesemondó nevét kell itt megemlíteni, akik nemcsak gazdag repertoárjukkal, de mesemondói készségükkel is kiemelkednek a többi közül. Ilyenek a kopácsi Győrfi Kálmán, Tyúkos Horvát Antal, Szuszi Szalai Áron; a bukovinai székely telepések közül Kovács Barnabás, Erős Teréz és Kovács Juli néni; valamint a csókai Csehák Vera. Az ő mesekincsükkel külön-külön is érdemes lenne foglalkozni.

A két kötetben a mesék elrendezése nem műfaji szempontból történt, hanem egy-egy tájegység mesekincsével ismerkedhet meg az olvasó. Kiderül, hogy Bácskában szinte mindenféle mesetípussal találkozunk, Bánátban viszont a tündérmese dominál, Szlavóniában pedig alig lehet figyelmelemre méltó mesét hallani (a két kötetben mindössze 18 rövid szöveg van!).

A mesék szerkezetét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy követik a hagyományos mesefelépítést; szinte kivétel nélkül kezdőformulával indítják a mesemondók a cselekményt. Leggyakrabban a „Vót éccer egy . . . ; Egyszer volt, hol nem volt . . . ; Hát, hun vót, hun nem vót . . .” jóh ismert formulák keltik fel a hallgatók figyelmét és egyben megteremtik a kellő hangulatot. Néha azonban a mesemondó nem elégszik meg az említett egyszerű kérdéssel, külön tréfás történetet kerekít a bevezetésben: „Hunvót, hun něm vót, hetedhét ország ellen vót az Operenciás tengერén túnon vót, az Úveghéyekén innen vót, kidőt-bedőt kemencének egy csöpp ódala sě vót, mégis öregnyám rétest, pogácsát sütött benne. Úgy láttam mind most, úgy éttünk belőle, mind most. Ára gyütt egy szűzanyameztelen cigánygyerek, egy csépp ingeleje sě vót, mégis mind evitte benne” (*A katonna meg a kupec*). Ezután kezdődik a mese, a bonyodalom, melyből a hős mindig szerencsésen kerül ki és a mese végén elnyeri méltó jutalmát. Hogy minél élénkebb legyen a mese, a jó mesemondó ügyesen beszúr egy-egy népi szólást: „. . . szegényeknél hamarabb meglesz a gyerek, mint az asszonynek egy szoknya . . .” (*A szegényember meg a halál*),

vagy: „... az ura úgy szereti, mind galamb a búzát, mint Bucsi Gyurka Évát” (*A törülköző*).

A mesélő csattanóval, lehetőleg tréfásan fejezi be mondókáját, feloldva ezáltal a hallgatók feszült figyelmét: „Eddig vót a vége, tēdd a jégre, majd elcsúszik valamére.”, ... aki nem hiszi, járjon utána... , Eddig vót, mese vót, velle melle, kedve vót!... , máig is élnek, ha mēg nem haltak...” stb.

A mesék a magyar mesekincs igényes vagy kevésbé sikeres variánsai. Egyes mesemotívumok nagyszerűen konzerválódtak. A két kötet több meséjéből kimutatható a pogány magyarság hitvilágának nem egy eleme. Ilyen például az égig érő fa motívuma: a szegény ember által elüthetett bab „addigo nyótt, hogy fölért az égig” (*Égig érő meseja*). Az *Égig érő fa* mesének hőse a kis kanász felmászik az égig érő fára és „új világ-részhő ért, az vót a másvilág.” Népmeséink „égigérő”- vagy „tetejetlen-fája” nem egyéb, mint a sámánhitű népek „világfája”, amely összeköti az alsó, a középső és a felső világot (Diószegi). A táltosló is gyakori szereplője a magyar meséknek. Kezdetben rossz és sovány, hogy a lábára sem tud állni és „hét éve a ganédombon legel” (*Mese a fiúról meg a három csikóról*), de a hős mielőtt valamilyen vállalkozásra indulna, parázssal megeteti lovát és az erőre kap, táltosló lesz, teljesíti gazdája minden kívánságát. Diószegi szerint a táltos a varázsdobra ülve hagyja el a földet, a dob tehát a táltoslovát jelképezi. Mielőtt azonban megkezdené a szertartást a táltos mindig tűz fölé tartja a dobot; ennek a mozzanatnak az emléke maradt meg a girhes ló parázssal való etetésében. A szövegek egy részében szerepel a boszorkány, aki elveszi a tehén hasznát (*A megrontott tehén és a boszorkány*), megrontja haragosait állatalakban (ló, fekete macska) jelenik meg a szomszédainál. A *Hiedelemmondák, hiedelmek és a Hiedelmek*ben a gyűjtő kérdések formájában próbálkozik a közlőkről értékes adatokat kapni a táltossal kapcsolatban. Érdemes lenne a továbbiakban ezt a témakört jobban tanulmányozni.

A mesékben gyakori a csodás elem, a csodálatos tulajdonságokkal rendelkező dolgok (élet vize, csodasíp, terülj asztalkám, varázsserejű kard, beszélő állatok stb.), melyek segítik a hőst, ha bajba jut. Az átváltozással is találkozunk a mesékben: „... a vén szipirtyó égyet bukfencezett s égy olyan gyönyörű szépségēs léán lett belőle...” vagy „... égyet bukfencezett s égy hatalmas sasmadár lét belőle, nagy szérny csatogásval elrepült...” (*Jóbnak fia*). A valóság elemei, a civilizáció vívmányai keverednek a csoda világával: a sárkányokat szövőgépen szövö a boszorkány; a király „... bé adta nagy magos iskolába a fiát tanulni, hogy ha rea marad az ország, tuga elkormányozni a rengeteg nagy országot” (*Ürimacska*), vagy a gróf külföldről jön haza (*A kondás meg a fia*) s a kondás így válaszol, amikor mestersége felől kérdezik: „En jószágtenyésztő vagyok, Sertés tenyésztő.”

A szegények és gazdagok, a gyengék és erősek állnak szemben egymás-

sal, küzdenek, hogy még a földön elérjék jutalmukat; a szegény legényből király lesz, a szegény lányból pedig királykisasszony, hisz a mese világa nem ismer lehetetlent. Erkölcsei tanulsága a meséknek a jótettért gazdag jutalom jár, a gonoszságért pedig kegyetlen büntetés.

A gyűjtemény legendameséiben Krisztus és tanítványai mint egyszerű vándorok járták a világot; mindig igazságosak, segítik a rászorulókat és megbüntetik a gonoszokat.

A II. kötet függelékében olvashatjuk a 34 mondát Kraljević Markóról. A szövegeket a legendás hírű hős gyermekkorától haláláig kísérheti végig az olvasó. Főként csodálatos erejéről és igazságosságáról szólnak a történetek. Alakja és cselekedetei Toldi Miklósról, néhol pedig Mátyás királyra emlékeztetnek. (A mondák jegyzeteit Magdalena Veselinović-Šulc készítette.)

A jugoszláviai magyar népmeséket a népköltészetet kedvelő olvasók mellett a népmesészekértők is hasznosan forgathatják, hiszen mindkét kötet végén a mesék tipológiai meghatározását találjuk. Az I. kötethez Dömötör Ákos a I. kötethez Kovács Ágnes készítette a mesék típusjegyzékét. Kovács Ágnes, a kiváló népmesészekértő, a jegyzetek bevezetésében megjegyzi, hogy a húszéves gyűjtőmunka ne befejezés legyen a megkezdett úton, csupán egy továbblépés a kutatásban. Felhívja a figyelmet az értékek mentésére, főleg a bukovinai székely mesemondókra és Kopács mesekincsére utal: teljes repertoár gyűjtésére sürget.

Mindkét kötethez Penavin Olga írt bevezetőt. A gyűjtemény végén szójegyzék van, majd a mesemondók adatai és a gyűjtés idejét tüntetik fel, a tartalomjegyzékben pedig az egyes mesék után a gyűjtők és mesemondók neve szerepel. A képmellékletben néhány mesemondó, jellegzetes népviselet, épület látható.

Penavin Olga kétkötetes gyűjteménye — mely több ember munkájának eredménye — kimagasló értéket képvisel az egyetemes magyar népmesekutatásban is.

SÁRVÁRI V. Zsuzsa

NÉPRAJZTUDOMÁNYUNK KÖNYVE

Jugoszláviai magyar folklór. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1983

Az újvidéki Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének *Ertekezések, monográfiák* sorozata harmadik köteteként jelent meg a „*Jugoszláviai magyar folklór*”, amely az 1951 és 1983 közötti megjelent jugoszláviai magyar vonatkozású folklorisztikai tanulmányokból és anyagközlő dolgozatokból közöl válogatást. A 24 tanulmány és dolgozat főleg a Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményeiben (11 írás) és